

Çalışan Kadınların Alternatif Tıbbı Bakış Açılarının Sosyolojik Analizi¹

DOI NO: 10.5578/JSS.7928

Ömer Aytaç²
M. Çağlar Kurtdaş³

Özet

Sağlık- hastalık söz konusu olduğunda modern tıp her zaman ilk akla gelen seçenek olmuştur. Hastalıkların tedavisinde modern tıbbın gösterdiği başarılar ona sarsılmaz bir hâkimiyet sağlamış olsa da bedene müdahaleci yapısı, ilaçların insan bedenine verdiği zararlar ve bazı hastalıkların tedavisinde görülen başarısızlık insanların modern tıbbı olan güvenlerinin sarsılmasına yol açmıştır. Bu noktada daha zararsız olduğu düşünülen alternatif tıp, sağlıklı olma ve hastalıkların tedavisinde gittikçe daha çok tercih edilen ve popüler olan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde özellikle kadınların daha çok ilgisini çeken alternatif tıp ve uygulamaları modern tıbbın yanında destekleyici ve tamamlayıcı olarak yerini almakta ve kendisine gittikçe büyüyen bir pazar payı yaratmaktadır. Bu makale günümüzde popülerliği artan ve hastalıkları tedavi etme ve sağlıklı olmak konusunda tamamlayıcı yaklaşımlar sunan alternatif tıbbı, çalışan kadınların bakış açısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern tıp, sağlık, hastalık, alternatif tıp, çalışan kadın

Sociological Analysis Of Working Women's Perspective On Alternative Medicine

Abstract

When it comes to heal than disease, modern medicine has always been the first option that come stomind. Although modern medicine outstanding success in the treatment of diseases has provide in a stable dominance, its intrusive structure, the harms of drugs into human body and failure seen in some diseases caused to reduce confidence in modern medicine. At this point, alternative medical treatment of diseases which is thoughtto be less harmful and alternative medical treatment of

¹Bu çalışma 2013 yılında Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında hazırlanan “Çalışan Kadınların Sağlık Bilicinin Sosyolojik Analizi (Malatya İli Örneği)” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

²Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

³Dr., Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, caglakurtdas@hotmail.com

diseases is increasingly preferred. Today, alternative medicine and its applications that especially attract women can be regarded as supportive and complementary of modern medicine. Besides it creates an ascending market for itself day by day. This article aims to reveal alternative medicine perspective of working women.

Keywords: *Modern medicine, health, disease, alternative medicine, working woman*

Giriş

Sağlık ve hastalık konuları öncelikli -hatta neredeyse tek olarak- tıbbın konusu görülmekte ve bu konudaki çözümler ve çözüm arayışları bu bakışın dışına çıkamamaktadır. Oysa sağlık ve hastalık, sosyal ve kültürel olgulardır. Bu yüzden sağlığın; tıbbi, sosyal, kültürel ve ekonomik bakış açılarını bir araya getiren çok boyutlu bir yaklaşıma ihtiyacı vardır. Günümüzde sağlık; hastalıkların önlenmesini, hastalıklara neden olan faktörlerin yok edilmesini ve sağlıklı olabilmek için gereken önlemleri içermesiyle çok boyutlu ve farklı bakış açılarını gerektiren bir olgu haline gelmiştir. Bu bakımdan sosyal ve kültürel bir olgu olarak sağlık söz konusu olduğunda sosyolojik bir bakış açısı ve yaklaşım kaçınılmaz olarak çok önemli hale gelmektedir.

Sağlık ve hastalık sosyal yapı içinde meydana gelir ve onun tarafından şekillendirilir (Mechanic, 1978:26). Modern Batı tıbbı da dâhil olmak üzere bütün sağlık sistemleri kendi tarihinin bir ürünü olup belirli bir çevresel ve kültürel bağlamda ortaya çıkar (Capra, 1992:349). Bu yüzden büyük oranda toplumsal ve çevresel etkenlerin ürünü olan sağlık ve hastalık anlayışları insanların yaşadığı toplumdan ayrı düşünülemez (Cırhınlioğlu, 2001:40) ve kaçınılmaz olarak toplumun işleyişinin bir sonucu olduğundan toplumsal bir olgudur (Bury, 1997:1).

Günümüzde sağlık söz konusu olduğunda sosyolojik anlamda da dikkate değer pek çok gelişme yaşanmaktadır. Yaşanan bu gelişmelerin etkisi gerek bireysel gerekse de toplumsal düzlemde oldukça yoğun bir biçimde hissedilmektedir. Sağlık bilgisinin toplumsallaşması bu gelişmelerin en önemlilerinden biridir.

Hastalığa profesyonel bir bakış açısı ile bakıp hastalığı daha çok klinik süreçleri ile açıklayıp tedavi etmeye yönelmiş olan modern tıp, bu yaklaşımı ile hastanın sübjektif deneyimlerini göz ardı ederek ilgisini sadece hastalığa vermiştir. Böylece hastayı tedavi sürecinden dışlayarak sağlık-hastalık alanında aşılması ve anlaşılması zor bir kurumsal otorite haline gelmiştir. Bu yönü ile tıp (sağlık-hastalık) bilgisinin topluma yayılması ve toplumsallaşması çok uzun bir dönem mümkün olmamıştır. Ancak günümüzde sağlık-hastalık bilgisinin geçmişin aksine daha ulaşılabilir olduğunu ve toplumsallaştığını söyleyebiliriz. Bu konuda yaşanan en büyük

değişim, hastalık kavramından çok sağlıklı yaşam kavramına doğru bir kültürel geçiştir. Bu geçişin sonucunda sağlık ve sağlıklı olmaya verilen önem artmakta ve bu konuda bireyler özel bir çaba sarf etmektedir.

Sağlığın toplumsallaşmasında modern toplumlarda gerçekleşen dönüşümlerin etkisi büyüktür. Sağlık alanında ortaya çıkan yeni anlayışların yanında, toplumsal alanlarda meydana gelen gelişmeler de sağlığın toplumsallaşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Artık insanların yaşamları hakkında seçimler yapabilmek için değişik kaynaklardan edinerek kullanabildiği daha fazla bilgiye erişilen bir çağda yaşanmaktadır. Sağlık hizmetleri de bu bakımdan bir istisna oluşturmamaktadır. Bireyler giderek artan ölçülerde “sağlık tüketicileri” haline gelmekte, kendi sağlık ve refahlarına ilişkin etkin bir duruş benimsemektedirler. Sağlık söz konusu olduğunda her alanda daha fazla etkili olmak (Giddens, 2005:143) isteyen bireyler çok çeşitli kanallar aracılığı ile sağlık bilgisine ulaşmakta, her geçen gün daha fazla bilgiye sahip olup çeşitli sağlık hizmetlerine olan talepleri yükseltmektedir.

Günümüzde “*hastalık*” kavramından, “*sağlıklı yaşam*” kavramına doğru kültürel bir geçiş yaşanmaktadır. Özellikle batı toplumlarında, sağlık sorunlarına kendi kendine çözüm bulmayı amaçlayan anlayış yaygınlaşmakta, sağlık/hastalık meselesi, toplumsal ya da kamusal bir sorun olarak değil, bireyim gündelik yaşam deneyimi ve yükümlülüğü olarak inşa edilmektedir (Sezgin, 2011:17-34). Özellikle batılı toplumlarda aktiflik ve bireyciliğe yapılan özel vurgunun sonucunda hasta olmak bireysel sorumluluk, aktif olmamak ve başarının olmamasını içermektedir (Turner, 2011:241). Böylece sağlık herkesin kendi sağlığından sorumlu olduğu bir konu haline gelmektedir.

Günümüz sağlık anlayışında sağlıklı olmak ve bu konuda çaba harcamak oldukça önemlidir. Artık modern tıbbın tekelinden kurtulmuş olan sağlık, modern tıbbın da dâhil olduğu farklı alanlar ve uygulamalar içeren popüler bir konu haline gelmiştir. Kişisel çaba ve bilinci gerektiren sağlıklı olmak isteği bu konuda farklı uygulamaların ortaya çıkmasına ya da var olanların popüler olmasına neden olmuştur. Bu alanlardan biri de alternatif tıptır. Resmi sağlık sektörü dışında kalan sağlık uygulamaları olan alternatif tıp ve alternatif tıp uygulamaları günümüzde sağlık alanında popüler uygulamalar olarak dikkat çekmektedir. Alternatif tıp, sağlık alanında daha doğal ve zararsız olduğu düşünülen uygulamaları dolayısıyla bugün pek çok insan tarafından tercih edilmektedir. Her ne kadar alternatif tıp modern tıp tarafından çok fazla kabul edilmeyip çoğu zaman yok sayılsa da günümüzde sağlık alanında kendisine geniş bir yer edinmiş durumdadır.

Alternatif tıp uygulamaları günümüzde oldukça rağbet gören popüler uygulamalar olarak dikkat çekmektedir. Modern tıbbın hastalığa radikal, müdahaleci yapısı ve bazen elde ettiği olumsuz sonuçlar pek çok insanın

alternatif tıbbı yönelmesine yol açmıştır. Kendini doğal ve tamamlayıcı olarak sunan alternatif tıp, uygulamalarındaki çeşitliliği ile çok geniş bir kesime hitap edebilmektedir. Özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla etki alanını artıran alternatif tıp sağlık sektörü içinde her geçen gün pazar payını artırmaktadır.

1. Alternatif Tıp

Alternatif tıp tanımı gereği başka bir şeyin alternatifidir. Bu başka şey ise modern batı tıbbıdır. Bu bakımdan alternatif tıp Batı tıbbının ana akımının dışında kalan herhangi bir tıp biçimini ifade etmektedir (Stanway, 1992:13-19) ve modern ya da Ortodoks tıbbın dışında hareket ederek iyileştirici bir güce sahip olduğunu iddia eden uygulamalar bütünüdür. Bir başka yaklaşım ise alternatif tıbbı şöyle tanımlar; kabul görmüş pratiklerden farklı olan tıp uygulamalarıdır. Görüldüğü gibi alternatif tıbbın çeşitli tanımları mevcuttur, ancak en geniş tanımı Dünya Sağlık Örgütü sunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütüne göre alternatif tıp; resmi sağlık sektörünün dışında kalan tüm sağlık hizmetleridir (Hunt-Lightly, 2010:148-149).

Günümüzde alternatif tıbbın popülerliği hem yadsınamaz hem de şaşırtıcıdır. Genellikle yetkili olmayan uygulayıcılar tarafından, kamu desteği veya kontrol olmadan ve bir ücret karşılığı sunulan sıradan tedavi hizmetleri olarak tanımlanan alternatif tıp (Pedersen, 2013:57) hemen tüm dünyada popüleritesini her geçen gün daha da artırmaktadır. Ancak bunu yaparken çoğu zaman kendini modern batı tıbbına karşı konumlandırmak yerine, sağlık piyasası içinde kendini “yumuşak”, “doğal”, “tamamlayıcı”, “paralel” olarak tanımlamakta ve yeni alternatif tedavi yaklaşımları sunmaktadır (Sandoz, 2010:11).

Aslında modern tıp yaklaşık üç yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Oysa geleneksel ya da alternatif tıp binlerce yıldır varlığını sürdürmektedir. Özellikle son üç yüz yıldır modern tıbbın ulaştığı başarılı sonuçlara rağmen de varlığını devam ettirmekte ve hatta her geçen gün etkinliğini daha da artırmaktadır. Modern tıp savunucuları tarafından aşağılanan geleneksel tıp, modern tıbbın vermiş olduğu zararlar ve bazı hastalıkları tedavi etmedeki başarısızlıkları yüzünden günümüzde pek çok insan için bir çözüm kaynağı ve arayışı haline gelmiştir.

Bazı antropologlar tarafından “ev tedavisi” olarak da ifade edilen geleneksel tıp, medikal sosyoloji literatüründe iki esasa göre kullanılır. İlk olarak, geleneksel tıbbın kökü ve kaynağı geleneksel toplumların, köylü zümrelerin pratiklerinde yatar ve toprak ile tabiata yakın olan insanların eseridir. İkincisi, geleneksel tıp, belli bir ihtisas sınıfı olan doktorlar ile tıp adamlarından farklı bir zümreyi ifade eder. Bu zümrede inanç sistemleri ile

pratikler ortaklaşa yapılır. Böylece hastalıklar hakkındaki tutum ve inançlar sistemi geleneksel tıp adı altında toplanır (Türkdoğan, 1991:45). Geleneksel tıp, toplumdaki çoğu kişinin az çok ilgilendiği, fikir sahibi olduğu ve paylaştığı uygulamalar bütünüdür. Geleneksel bilgiye dayalıdır ve kullandığı ürünler toplumsal-kollektif tecrübe yoluyla elde edilir (Özsan, 2001:77). Geleneksel tıp modern tıbbın dışında kalan herhangi bir tıp biçimini ifade eder. Bu bağlamda geleneksel tıp derken Batı tıbbının dışında kalan tedavi sistemleri ifade edilir. Bu tedavi yöntemleri; Çin ve Hint tıp sistemlerine egemen olan akupunktur, bitkisel tıp, homeopati (her insanın kendine özgü bir vücudu ve sağlık durumu olduğunu kabul eden, hastanın sözel hikâyesine başvurularak uygulanan, bütünüyle doğal yöntemler kullanan, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal iyileşmede etkili bir tedavi yöntemi) osteopati (hastalıklardaki kas-iskelet sisteminin etkinliği üzerinde duran tamamlayıcı bir tıp metodu), yoga, shiatsu (Japon masaj tekniği) gibi tekniklerle yapılan tedavilerin yanında insanlar tarafından evlerde yapılan ev tedavileri kastedilmektedir (Kızılcılık, 1995:41).

Geleneksel tıp ilk insanın doğa olayları karşısında takındıkları tavır ve ilişkilerden doğmuştur. Burada sihir veya büyü'nün rolü büyük olmuştur. Hastalıkların sebebi kötü veya iyi kuvvetler fikrine bağlanmıştır. Hastalık kötü güçlerin insanlara musallat olması halinde ortaya çıkmaktadır ve bu durumda büyücüler, şamanlar bu tabiatüstü güçlerle temasa geçerek onu hastadan uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bu şekilde temelleri atılan geleneksel tıp halk kültürünün bir parçası olarak doğmuştur (Türkdoğan, 1991:45). Din, büyü, tıp halk kültüründe birbirine paraleldir. Birbiriyle kesişen binlerce mantık vardır ve hemen hepsi de kanıtlanmıştır. Örneğin, Kutsal Cuma günü pişen ekmek kesinlikle bayatlamazdı, eğer saklanırsa her türlü hastalığa deva olurdu (Porter-Vigarello, 2008:277). Kötü ruhları kovup iyi şans getireceğine inanılan eşyalar ya da kutsal metinlerden bazı bölümleri üzerinde taşımak yine hastalıklara sebep olan kötü ruhları ya da etkileri uzaklaştırmakta ve insanların kendilerini güvende hissetmesini sağlamaktaydı.

Sağlığı koruyup hastalıkları uzaklaştırdığına inanılan geleneksel pratikleri temelde üç başlık altında toplayabiliriz. Birincisi, koruyucu olduğuna inanılan bir nesneyi üzerinde taşımak ya da eve asmak. İkincisi, koruyucu olduğu kabul edilen maddeyi yemek ya da üzerinde taşıyıp, eve asmak. Üçüncüsü, mum yakmak, gınahtan arınma ritüelleri ve dua gibi dini pratikler (Spector, 2004:79). Bu ve bunun gibi pratikler geleneksel tıbbın inanç yönünü ifade ederler ve geleneksel tıpta önemli yer tutarlar. Günümüzde de halen etkisi devam eden bu gibi pratikler her zaman var olagelmiş sadece zamanla bazı değişikliklere uğramıştır.

Geleneksel tıp uygulamaları yapan kişiler “geleneksel iyileştirici” olarak bilinmektedir (Kızılcılık, 1996:76). Geleneksel iyileştiriciler ilkel

toplumlarda büyücü ya da şamandı ve hastalıkları uzaklaştırmada dini ritüellerin kullanımı daha yaygındı, ancak daha sonra doğada bulunan otların ve bitkilerin iyileştirici gücü keşfedilince dini ritüellerle beraber bitki ve otlardan yapılan ilaçlar daha çok kullanılmaya başlandı. Geleneksel iyileştiriciler toplum içinde ayrı bir zümreyi oluşturmaktaydı. Ancak bu zümre modern tıpta doktorların olduğu gibi belli bir eğitim sürecinden geçen kişilerden oluşmamaktadır. Daha çok geçmişten devrıldıkları bazı bilgi ve birikimlere kendi deneyim ve çalışmalarını ekleyen geleneksel iyileştiriciler, toplumla bütünleşmiş, profesyonel olmayan, kurumsallaşmamış ve örgütlü bir yapı içinde çalışmayan kimselerdir.

Modern tıp ile alternatif tıbbın karşıtlığının temelinde hastalığa ve hastalık sürecine olan yaklaşımlarının farklılığı yatmaktadır. Modern tıp ile geleneksel tıbbın hastalıklara bakış açısı ve tedavisinde farklılıklar bulunmaktadır. Her şeyden önce modern tıp neden-sonuç ilişkisi içinde, rasyonel ve kesin bilgilere dayanırken, geleneksel tıp tecrübî bilgilere dayanmakta ve toplumun inanç sistemiyle yakından ilişkili olmaktadır (Türkdoğan, 1991:47). Modern tıpta hastalık içten ya da dıştan bazı biyolojik etmenlerle açıklanırken, geleneksel tıpta hastalığın nedeni daha çok doğaüstü güçlere ya da hastanın yaptığı ya da yapmadığı bir takım davranışlarda aranmaktadır. Bunun yanında geleneksel tıpta modern tıpta ki gibi kurumsal ve örgütlü bir yapı mevcut değildir ve hastalıklarla başa çıkmada ve hastaların bakımında aile esas kurum olmaktadır (Giddens, 2005:153; Özsan, 2001:77-79). Modern tıp hastaları bozulmuş bir makine gibi görüp onu parçalara ayırarak işlev bozulan parçayı tamire çalışırken, geleneksel tıp hastaya ve hastalığa bütüncül bir yaklaşımla yaklaşmakta ve hastalığı tedavide bu yaklaşımı esas almaktadır. Modern tıp hastalıkları tedavide bilimsel bilgiyi ve teknolojiyi kullanmakta ve bunun dışındaki bilgi türlerini dikkate almazken geleneksel tıp inanç sistemlerini, şifa veren bitki ve otları, bedeni rahatlatıcı geleneksel uygulamaları esas almaktadır.

Modern tıp ve alternatif tıbbın yaklaşımlarındaki bu farklılıklar modern tıbbın alternatif tıbbı onaylamamasına yol açmıştır. Çoğu zaman modern tıp ve modern tıbbın egemenliğine bağlı olarak gelişen tıbbi profesyonelleşme, geleneksel tıp uygulamalarını genellikle göz ardı etmektedir (Baer, 2010:373). Ancak günümüzde modern tıp geleneksel tıbbı her ne kadar onaylamasa da modern tıp ile geleneksel tıp sıklıkla bir arada bulunmaktadır. Her şeyden önce modern tıp ile geleneksel tıp arasında ortaklaşa kökler her toplum seviyesinde mevcuttur (Adak, 2002:97; Türkdoğan, 1991: 46) ve bunlara ait alt tıbbi sistemler genellikle bir arada bulunmaktadır. Genellikle rekabetçi bir yapı içinde hareket etseler de bazen birbirleri ile işbirliği içine de girerek (Baer, 2010:373; Keshed-Simchai, 2014:77) hastalıkların tedavisini yapmaktadırlar. Özellikle günümüzde

modern tıp, geleneksel tıbbın bazı tedavi yöntemlerine olumlu bakmaktadır (Spector, 2004:86).

Peki, modern tıbbın göstermiş olduğu başarılarla rağmen neden her geçen gün alternatif tıba olan ilgi artmaktadır? Bunun belli başlı sebepleri şunlardır: Biyo-tıbbın sert bilimsel uygulamaları (Keshed-Simchai, 2014:78), bazı kronik hastalıklarda göstermiş olduğu başarısızlıklar, bedene müdahaleci yapısı ve ilaçların yan etkileri modern tıba olan inancı ve güveni sarsmaktadır. Bunun sonucunda modern tıbbın yanında alternatif tıp tedavilerine olan ilgi her geçen gün daha da artmaktadır.

2. Alternatif Tıbbın ve Uygulamalarının Toplumsallaşması

Alternatif tıba olan ilginin artmasının en temel sebeplerinden biri kitle iletişim araçlarından yapılan yayınlardır. Sağlıklı olmanın kültürel bir değer haline geldiği günümüzde sağlık, modern tıbbın tekelinden çıkarak, sosyal ve kültürel hayatın kayda değer bir parçası haline gelmiştir. Özellikle son dönemlerde kitle iletişim araçlarından yapılan yayınlarda alternatif tıbbın çok fazla yer aldığı ve bu konuda özel programların yapıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle son yıllarda alternatif tıp ve alternatif tıp uygulamaları ile ilgili televizyon programları oldukça artmıştır. Dikkat çeken ve izlenen bu programlarda genellikle sağlıklı olmak ve sağlığı korumak adına pek çok öneri ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeler genel anlamda bitkilerin faydaları, hangi hastalıklara iyi geldiği ve bitkilerden oluşan çeşitli karışımlar ve bu karışımların nerelerde kullanılacağına ilişkindir. Yine, yoga, masaj teknikleri, refleksoloji, manyetik terapi, ozon terapisi, nefes egzersizleri vs. gibi çok sayıda geleneksel metot ve teknikler bu programlarda geniş toplumsal kesimlere aktarılmaktadır. Oldukça ilgi çeken bu programlar ve programlarda anlatılanlar doğal hayata ve bitkilere olan talebi de artırmıştır. Pek çok kadın sağlıktan güzelliğe, beden bakımından zayıflamaya kadar geniş bir alanda bilgi ve çeşitli öneriler sunan bu programlarda tarif edilen uygulamaları merakla takip etmekte ve uygulamaktadır.

Alternatif tıp uygulamaları ülkemizde olduğu gibi dünyada da gittikçe popüler hale gelmektedir. Örneğin Kanadan da yapılan bir araştırmaya göre alternatif tıp meslekleri gittikçe popülerleşmekte ve profesyonelleşmektedir. Özellikle kronik sağlık sorunlarındaki artış, modern tıba ve ilaç kullanımına dair artan güvensizlik ve sağlık maliyetlerindeki artış, alternatif çözümlere ilgiyi artırmıştır. Bunun sonucunda alternatif tıp sektöründe gittikçe artan bir tüketici kitlesi oluşmaktadır. Ayrıca internet aracılığıyla bilgiye erişimin çok kolay olduğu günümüzde hastalıklar ve tedavileri hakkında bilgi edinme ve alternatif çözümler bulma bireyler için günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir. (Kelner vd., 2006:2617-2618).

Yine, Danimarka da yapılan 2010 Ulusal Sağlık Araştırması tahminlerine göre de her geçen yıl alternatif tıbbın kullanımı ve popülerliği artmaktadır. Bu durum diğer İskandinav ülkeleri, ABD, İngiltere ve Kanada'da da gözlemlenmektedir (Pedersen, 2013:57). Bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere alternatif tıp gün geçtikçe popülaritesini artırmakta ve yaygınlaşmaktadır. Bu artışın ortaya çıkmasında sağlığın kültürel bir değer haline gelmesi, modern tıbbın egemenliğinden kurtulması, kitle iletişim araçlarında yapılan yayınlar ve bu konuda oluşan bilgi düzeyinin artmasının önemli etkileri vardır. Sağlık ve sağlıklı olmak önemli bir değer haline gelince bu konuda önemli bir birikim ve farklı seçenekler sunan alternatif tıp ve uygulamalarının toplumun ilgisini çekmesi kaçınılmaz bir durumdur.

Yapılan bazı araştırmalar kadınların erkeklere oranla alternatif tıbbı daha fazla kullandıklarını göstermektedir (Giddens, 2005:142; Hunt-Lightly, 2010:155). Örneğin AB ülkelerinde yapılan bir araştırma alternatif tıbbın erkeklere kıyasla kadınlar arasında daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. ABD ve AB ülkelerinde yapılan araştırmalar gençlerin, kadınların, beyazların ve daha iyi eğitilmiş olanların alternatif tıbbı kullanım oranlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle kadınların sağlık sorunlarıyla daha ilgili olması onların alternatif tıbbı olan ilgisini artıran bir etmendir (Keshed-Simchai, 2014:78).

Alternatif tıbbın yaygınlaşmasının beraberinde getirdiği başka bir sonuç alternatif tıbbın sağlık alanı içindeki yeri ve etkinliği konusudur. Modern tıp tarafından çoğu zaman aşağılanan alternatif tıp ülkemizde olduğu gibi tüm dünyada tartışılmaktadır. Bu bakımdan popülerliğini ve etki alanını gittikçe artan alternatif tıp uygulamalarının profesyonel bir meslek haline gelmesi yönünde tartışmalar vardır. Örneğin Birleşik Krallıkta (UK) bu konu tartışılmakta ve bunun anayasal bir sorun olduğu üzerinde durulmaktadır (Clarke vd., 2004:337). Alternatif tıp uygulamalarının profesyonelleşmesi ve bunun yasal bir zemine oturtulmaya çalışılması modern tıbbın alternatif tıbbı bakış açısının yavaş yavaş değiştiğini göstermektedir. Bu durum artık bazı doktorların modern tıbbın tedavi yöntemleri yanında alternatif tıp uygulamalarını ve tekniklerini benimsemelerinde de kendini göstermektedir. (Kelner vd., 2006:2617-2618). Sonuçta modern tıbbın göstermiş olduğu gelişme ve çoğu hastalıkları tedavi etmede gösterdiği başarıya rağmen geleneksel tıp modern toplumlarda bile hala etkinliğini sürdürmekte, giderek daha çok sayıda insan bilimsel yöntemlerin yanında en az onlar kadar geleneksel tıp uygulamalarına da önem vermektedir. Bu bağlamda her iki yaklaşımı da benimseyen ve birleştiren anlayış geleneksel tıbbı modern tıbbın yanında tedaviyi destekleyici ve tamamlayıcı bir unsur olarak görmektedir. Bu bakımdan modern tıbbın alternatif tıbbı bakış açısının biraz olsun yumuşadığı ve bir arada daha fazla iş görmeye başladıkları söylenebilir.

Alternatif tıbbın popülaritesinin ve yaygınlığının artmasındaki başka bir etken de günümüz yaşam koşulları ve bu yaşam koşullarının getirdiği zorluklardır. Modern şehir hayatının getirmiş olduğu olumsuz koşullar ve bu koşullara bağlı sağlık sorunlarının artması kendini “doğal” olarak tanımlayan alternatif tıba olan ilgiyi de artırmıştır. Modern şehirlerde ve büyük oranda yapay ortamlarda yaşayan bireylerin en büyük özlemlerinden biri de doğal olana dönüştür. Her geçen gün insanlar modern toplumun getirdiği olumsuzluklara karşın doğal olana yönelme eğilimi göstermektedir. Modern hayatın bireyi bedenene yıpratması, hızlı ve çarpık şehirleşme, hava kirliliği, modern hayata bağlı olarak stres vb. hastalıklardaki artış ve kalp, kanser vb. kronik hastalıklardaki artış bireylerin doğal olana özlemlerini ve ihtiyaçlarını artırmaktadır. Bu bakımdan kendini “doğal” olarak tanımlayan ve hastalıklara ve sağlığı korumada doğal çözümler sunan alternatif tıba olan ilgi de artmaktadır.

Günümüzde artık gittikçe artan sayıda insan hastalıkların tedavisinde modern tıp yerine geleneksel tıp uygulamalarını tercih etmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden biri de modern tıbbın uygulamaları ve bu uygulamaların yarattığı sorunlara duyulan tepkidir. Bu bağlamda modern tıbbın bazı kronik hastalıkları tedavideki başarısızlığı, bedene müdahaleci tavrı ve tıpta aşırı uzmanlaşma, modern sağlık hizmetlerinin işleyişindeki bazı aksaklıklar ve modern tıbbın hastayı tedavi sürecinin dışında bırakan tavrı her sosyal ve ekonomik kesimden insanı geleneksel tıp uygulamalarına yönlendiren bir etkidir. Bunun yanında özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde modern tıp uygulamalarının yeterince yaygınlaşmamış olması ve ekonomik yetersizlikler çoğu toplumda geleneksel tıbbın etkinliğinin devam etmesini zorunlu kılmaktadır.

3. Yöntem

Bu araştırma betimleyici ve ilişki arayıcı nitelikte olup, bir saha çalışmasına dayanmaktadır. Araştırmanın evrenini Malatya İli Merkez İlçe'deki çalışan kadın nüfus oluşturmaktadır. Araştırma konusunun çalışan kadınlar olmasının çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden en önemlilerinden biri, *erkekler ölüyor, kadınlar hasta oluyor* sözünde de ifadesini bulan kadınların erkeklere oranla daha fazla hastalandıkları düşüncesidir. Kadınların sağlıkları konusunda erkeklere oranla daha hassas oldukları bilinen bir gerçektir. Bunun yanında özellikle evlenen kadınların evlendikten sonra ailenin sağlık sorunlarıyla daha fazla meşgul oldukları ve kültürel olarak aile bireylerinin sağlıklarından sorumlu tutulmaları onların sağlık ve sağlıklı olma hususunda daha dikkatli olmalarını gerekli kılmaktadır. Araştırma evreninin çalışan kadınlar olmasının nedeni ise günümüzde sağlığın bir tüketim aracı olması ve bedene yönelik bakım ve ilgiyi de kapsamasıdır.

Sağlığın tüketim aracı olması sağlık alanında kişisel harcamaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle alternatif tıp söz konusu olduğunda harcama yapılabilecek geniş bir alan söz konusu olmaktadır. Bu kişisel harcamanın yapılabilmesi ise belli bir geliri ve bu gelirin bir kısmının kişisel olarak harcanmasını gerektirmektedir. Bu harcamayı ise daha çok kendilerine ait bir geliri olan çalışan kadınların yapabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle araştırma evreni çalışan kadınlar olarak belirlenmiştir.

Araştırma evreni bazı meslekler seçilerek oluşturulmuştur. Buna göre araştırma evrenimiz sınırlandırılmış bir evrendir. Araştırma evrenimizin sınırlandırılmasında ve bazı mesleklerin seçilmesinde bazı özellikler göz önünde bulundurulmuştur. Öncelikle toplumsal cinsiyet ayrımlarına dayalı olarak bazı meslekler kadınlara daha uygun ve kadınsı işler olarak nitelendirilirken, bazı mesleklerin erkeklere daha uygun olduğu görüşü hâkimdir. Buna dayanarak daha çok kadınların yoğun olarak çalıştığı meslekler araştırma evrenini oluşturmaktadır. Bu meslekler; öğretmen, ebe-hemşire- öğretim üyesi-görevlisi, hâkim-savcı-avukat, doktor, eczacı ve memurdur.

Bir sonraki aşamada 2011 yılı esas alınarak seçilen mesleklerde çalışan kadınların sayısı, çalıştıkları kurum ve bağlı oldukları kurumlar aracılığıyla elde edilmiştir. Buna göre araştırma evrenimiz 6198 kişidir. 6198 olarak belirlenen evrende %99 güven düzeyi + - 5 göz yumulabilir yanılğı payı (Sencer,1989: 610) hesaplamasıyla araştırma örneklemini 620 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırmamızın örneklemini, evreni oluşturan her meslek grubu için %10 örnekleme yöntemi ile araştırma evreninden tesadüfî örnekleme metodu ile seçilmiştir.

Araştırmada bilgi toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. ... il merkezinde 2011 yılında Mart – Haziran ayları arasında uygulanmıştır. Anket araştırmacı tarafından tesadüfî örnekleme tekniği ile belirlenen örnekleme grubu üzerinde bizzat uygulanmıştır. Anket, belirlenen meslek gruplarının çalışma alanlarına ve ofislerine gidilerek uygulanmıştır.

4. Bulgular ve Yorumlar

4.1. Demografik, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Özellikler

4.1.1. Yaş Durumları

Örnekleme grubunun yaş durumuna göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Yaş Dağılımı

	N	%
20-29 yaş	116	18,7
30-39 yaş	312	50,3
40-49 yaş	167	26,9
50 yaş ve üzeri	25	4,0
Toplam	620	100,0

Araştırma sonuçlarına göre, örnekleme oluşturan 620 kişinin %18,7'si (116 kişi) 20-29 yaş aralığında, %50,3'ü (312 kişi) 30-39 yaş aralığında, %26,9'u (167 kişi) 40-49 yaş aralığında ve %4,0'ı (25 kişi) 50 yaş ve üzerindedir. Yaş grupları dikkate alındığında en yüksek yoğunluğun 30-39 yaş ve 40-49 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ülkemizde son yıllara kadar emeklilik yaşının, özellikle kadınlar için, düşük olması örnekleminizde 50 yaş ve üzeri yoğunluğunun düşük olmasını açıklayan bir bulgudur. Bu oranlar, örneklem grubunun görece orta yaş diliminde olduğu ve kıdem durumlarının ve mesleki deneyimlerinin anlamlı bir korelasyona elverişli olduğunu düşündürmektedir.

4.1.2. Eğitim Durumları

Bireylerin almış oldukları eğitim sağlık konusuna bakışlarında ve farkındalıklarında oldukça etkili olmaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe kişinin kendisi ve çevresi ile ilgili bilinç düzeyinin yüksek olması beklenmektedir. Eğitim kişiye bazı değerler kazandırdığı gibi, bilgiye ulaşma ve onu kullanma konusunda da önemli getiriler sağlamaktadır. Bu bağlamda alternatif tıp ile ilgili bilgiye ulaşma, onu kullanma ve değerlendirmede eğitim düzeyi önemli bir değişkendir.

Tablo 2: Eğitim Durumu

	N	%
Lise	59	9,5
Üniversite	461	74,4
Lisansüstü (Y. Lisans – Doktora)	100	16,1
Toplam	620	100,0

Örnekleminizin %74,4'ü üniversite, %16,1'i lisansüstü eğitim ve %9,5'i lise mezunudur. Bu oranlar çalışan kadın popülasyonunun, görece eğitilmiş, kültür/bilinç düzeyi yüksek bir nitelikte olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda, sağlık/hastalık algısına/hissiyatına dair verilerin, eğitilmiş dolayısıyla farkındalık düzeyi yüksek bir kesimin değerlendirmelerini yansıttığı, daha açık bir ifadeyle sağlık/hastalıkla ilgili görüşlerin bilişsel bir temeli olabileceği gerçeğini bize hatırlatmaktadır.

4.1.3. Gelir Durumları

İnsanların gelirleri, yaşam koşullarını ve tarzlarını etkileyen önemli değişkenlerden biridir. Yapılan işe bağlı olarak değişen gelir, sağlık ve hastalık söz konusu olduğunda çok önemli bir değişken olarak görülür. Özellikle günümüz neo-liberal politikaları sonucu gittikçe daha fazla özel sermayeye terk edilen sağlık sektörü ve alanları söz konusu olduğunda gelirin önemi daha da artmaktadır. Sağlık bir tüketim aracı olduğu günümüzde sağlık hizmetlerine ulaşmak için gelirden önemli bir kısmının sağlık harcamalarına ayrılması gerekliliği gelirin sağlıkla ilgili kaynaklara ulaşmada çok önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Sağlıklı olmak konusunda önemli bir yol olarak görülen alternatif tıp alanı da harcama yapılması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan bireylerin gelirleri bu konuda önemli bir değişkendir.

Tablo 3: Gelir Durumu

	N	%
751-1500 tl arası	47	7,6
1501-2500 tl arası	137	22,1
2501-3500 tl arası	135	21,8
3501-4500 tl arası	213	34,4
4501-5500 tl arası	52	8,4
5501 ve yukarısı	36	5,8
Toplam	620	100,0

Örnekleminizin gelir durumuna bakıldığında; %7,6'sı 750-1500 tl arası, %22,1'i 1501-2500 tl arası, %21,8'i 2501-3500 tl arası, %34,4'ü 3501-4500 tl arası, %8,4'ü 4501-5500 tl arası ve %5,8'i 5501 tl ve yukarısı bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Örnekleminizi oluşturan grup ortalama bir gelire sahiptir. Sahip oldukları gelir itibarıyla de sağlık harcamalarında bulunabilecek bir düzeydedirler. Sağlık tüketiminde bulunmak için gerekli mali yeterliğe sahip olmanın ise, sağlık hususunda ilgi ve bilinçlenme için etkili bir motivasyon unsuru olacağı düşünülebilir.

4.1.4. Mesleki Dağılım

Günümüzde meslek insanların yaşam biçimlerini ve standartlarını doğrudan etkilemektedir. Meslekler söz konusu olduğunda bazı meslekler kadınlara daha uygun görülmekte bazıları ise görülmemektedir. Geçmişte ve günümüzde büyük bir çoğunlukla kadınların asli görevlerinin ev ve ev işleri olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda iş yaşamına katılmak kadınlar için sorumluluklarının ve yüklerinin artması anlamına gelmektedir. Bu nedenle kadınların yapacağı işlerin onların fiziksel ve sosyal özelliklerine uygun işler olması gerekliliği vurgulanmıştır. Bunun sonucunda toplumda bazı meslekler kadınlara daha uygun görülmüş ve kadınlar da daha çok o mesleklere yönelmiştir.

Tablo 4: Meslek Dağılımı

	N	%
Öğretmen	244	39,4
Hâkim, Savcı, Avukat	12	1,9
Öğretim üyesi-görevlisi	38	6,1
Memur	110	17,7
Doktor	34	5,5
Eczacı	12	1,9
Ebe-Hemşire	170	27,4
Toplam	620	100,0

Örneklemin meslek dağılımı şu şekildedir; %39,4 öğretmen, %1,9 hâkim-savcı-avukat, %6,1 öğretim üyesi-görevlisi, %17,7 memur, %5,5 doktor, %1,9 eczacı ve %27,4 ebe-hemşire. Bu veriler, örneklem grubunun nitelikli mesleki özelliklere sahip olduğu, bunun da sahip olunan mesleki kariyeri sürdürme ve korumaya dönük medikal hassasiyeti diri tutabileceği, ve sağlık alanındaki gelişmeleri yakından takip etme, bunu yaşamında tecrübe etmeye etkisinin olabileceği düşünülebilir.

4.1.5. Medeni Durum, Eşin Mesleği ve Çocuk Sayısı

Bireylerin medeni durumları sağlıklarını ve sağlığa bakış açılarını etkileyen önemli bir değişkendir. Kadınların evli ya da bekâr olmaları öncelikle kendi sağlıklarını ve daha sonra aile bireylerinin sağlıklarını etkilemektedir. Bekârken sadece kendinden ve kendi sağlığından sorumlu olan kadın, evlendikten sonra kendi sağlığının yanında aile üyelerinin sağlığından da birinci dereceden sorumlu hale gelmektedir. Bu kadınların sağlığa ve sağlıkla ilgili durumlara ilgilerini artırabilecek bir durumdur. Bunun yanında özellikle çalışan kadınların evlendikten sonra ev ve iş sorumluluklarını beraber götürme zorunluluğu sağlıklarına olumsuz etki yaratabilecek bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5: Medeni Durum

	N	%
Evli	485	78,2
Bekâr	119	19,2
Dul	16	2,6
Toplam	620	100,0

Örnekleminizin %78,2'si evli, %19,2'si bekâr ve %2,6'sı dul 'dur. Beşte dördlük bir kesimin evli olması, sağlık/hastalık hususunda duyarlı ve sorumluluk duyma kaygısı yüksek bir örneklem grubunun varlığına işaret etmektedir.

Tablo 6: Eşin Mesleği

	N	%
Öğretmen	153	24,7
Hâkim, Savcı, Avukat	8	1,3
Mühendis-Mimar	33	5,3
Öğretim üyesi-görevlisi	16	2,6
Memur	75	12,1
Doktor	40	6,5
Eczacı	6	1,0
Polis-Asker	66	10,6
Esnaf	34	5,5
Bekâr	134	21,6
Satış Temsilcisi-pazarlamacı	5	0,8
İşçi	8	1,3
Tekniker	9	1,5
Emekli	11	1,8
Özel Sektör çalışanı(işçi-memur)	9	1,5

İşsiz	4	0,6
Üst Düzey Bürokrat	2	0,3
Veteriner	7	1,1
Toplam	620	100,0

Örnekleme grubunu oluşturan kesimin eşlerinin mesleğine bakıldığında ise hizmet sektöründe ve profesyonel mesleklerde çalışanların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu veriler, evli çalışan kadınların eşlerinin meslekleri itibarıyla orta sınıf mesleki hususiyetlere sahip oldukları ve orta derecede sosyo-ekonomik gelir/prestij skalasında yer aldıklarını ortaya koyar bir niteliktedir.

Tablo 7: Çocuk Sayısı

	N	%
Çocuk yok	180	29,0
1 çocuk	157	25,3
2 çocuk	236	38,1
3 çocuk	41	6,6
4 çocuk ve yukarısı	6	1,0
Toplam	620	100,0

Örnekleminin sahip olduğu çocuk sayısı ise şöyledir; %29,0 çocuğu olmayan, %25,3 bir çocuk, %38,1 iki çocuk, %6,6 üç çocuk, %1,0 dört çocuk ve yukarısı. Yüzde yetmişe yakın bir çocuklu aile profili ortaya çıkması, çocuklar üzerinden sağlık/hastalık durumuna ilişkin bir hassasiyetin oluşmasında etkili bir unsur olabileceğini düşündürmektedir.

5. Çalışan Kadınların Alternatif Tıbbı Bakış Açıları

5.1. Alternatif Tıbbı Bakış Açısı

Araştırmaya katılanların alternatif tıbbı bakış açıları şöyledir: %55,6'sı alternatif tıbbı modern tıbbın tamamlayıcısı, %17,4'ü popüler kültürün araçlarından biri, %11,8 i modern tıbbtan ayrı ve iyileştirici bir alan ve %11,8'i para tuzağı olarak görmektedir. Örnekleme, alternatif tıbbın kendini modern tıbbın tamamlayıcısı olarak gören yaklaşımı

desteklemektedir. Alternatif tıbbı önemsiz olarak görmeyerek onu yararlı bulmakta ve modern tıbbı destek olarak görmektedir. Bu durum örneklemin alternatif tıp konusunda bilinçli olduğunu göstermektedir. Bunun yanında alternatif tıbbı mesafeli olanlar onun kapitalist ekonomi ile olan yoğun ilişkisine dikkat çekmekte ve alternatif tıbbı para tuzağı ya da popüler kültür araçlarından biri olarak görmektedir. Sağlığın kapitalist ekonomi ile olan ilişkisi kendini alternatif tıp söz konusu olduğunda da göstermekte, özellikle medyada yapılan yayınlar ve reklamlar sonucu, sağlığın alınıp satılabilen bir olgu haline gelmesi bu gerçeğe işaret etmektedir. Buna bağlı olarak araştırmaya katılanlar arasında alternatif tıbbı “*para tuzağı*” olarak görme eğilimi özellikle yaş ilerledikçe artış göstermektedir.

Yine, araştırma sonuçları gençlerin alternatif tıbbı olan ilgilerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan bazı araştırmalar da (Giddens, 2005:142;Keshed-Simchai,2014:78) gençlerin alternatif tıbbı olan ilgilerine dikkati çekmektedir. Yaş ilerledikçe kronik ve yaşa bağlı sağlık sorunlarında görülen artışlar, insanları modern tıbbı daha bağımlı hale getirmektedir. Genç yaşlarda karşılaşılan sağlık sorunlarının nispeten ileriki yaşlara göre daha az olması, modern tıp dışında kalan sağlık uygulamalarına daha sıcak bakılmasına neden olabilir.

5.2. Alternatif Tıbbın İyileştirici Gücüne Duyulan İnanç

Alternatif tıp genellikle modern tıbbın tamamlayıcısı ve ona destek olarak sunulmaktadır. Ancak özellikle günümüzde modern tıbbın zararları konusunda ortaya atılan tartışmalar ve modern tıbbı olan güvenin azalması, alternatif tıbbı olan ilgiyi artırmaktadır. Modern tıbbın otoriter ve müdahaleci yapısı, bazı hastalıkları iyileştirmede gösterdiği başarısızlıklar ve bedene verdiği zararlar modern tıbbı olan güvenin sarsılmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak modern tıbbın dışında kalan iyileştirici yöntemlerin hastalıkları iyileştirip sağlığı koruduğuna dair inanç artmaktadır.

Araştırmaya katılanların da alternatif tıbbı olan inancının yüksek olduğunu görmekteyiz. Buna göre alternatif tıbbın hastalıkları iyileştirip sağlığı koruduğuna dair inanç %51,8 oranındadır. %48,2 ise bu düşünceye katılmamaktadır.

Alternatif tıbbın hastalıkları iyileştirip sağlığı koruduğuna dair inanç medeni duruma bağlı olarak değişmektedir. Buna göre bekâr kadınlar evli ve dul kadınlara oranla alternatif tıbbın hastalıkları iyileştirip sağlığı koruduğuna daha çok inanmaktadır.

Bu inanç, mesleklere bağlı olarak da değişmektedir. Hâkim-savcı-avukat ve eczacı (%75,0), öğretmen (%60,0) ve memur (%50) mesleklerine mensup çalışan kadınların yarısı ve daha fazlası alternatif tıbbın hastalıkları iyileştirip, sağlığı koruduğuna inanmaktadır. Ebe-hemşire (%45,3), öğretim

üyesi-görevlisi (%42,1) ve doktor (%23,5) mesleklerine mensup çalışan kadınların alternatif tıbbın hastalıkları iyileştirip sağlığı koruduğuna olan inançları diğer mesleklere oranla daha az olduğu görülmektedir. Bu oranlarda dikkat çeken nokta doktorların alternatif tıbbı bakış açılarının olumsuz olmasıdır. Bu beklenen bir durumdur, çünkü modern tıp eğitimi alan doktorlar hastalıkların tedavisinde bilimsel yöntemleri ve modern tıbbı kullanmaktadır. Modern tıp ve bilimsel yöntemlerin dışında kalan alternatif tıp uygulamaları her ne kadar modern tıbbın uygulamalarına “tamamlayıcı” ve “paralel” gibi görünse de ortodoks tıp bu uygulamaları reddetmekte ve çoğu zaman aşağılamaktadır. Bunun sonucunda doktorların alternatif tıbbı bakışı olumsuz olmaktadır.

Alternatif tıbbın “*hastalıkları iyileştirip sağlığı koruduğuna*” dair inancın eczacılık mesleğine mensup kadınlar arasındaki oranı da dikkat çekicidir. Modern tıbbı paralel bir eğitim veren eczacılık fakülteleri, hastalıkların tedavisinde ilaçların egemenliğini pekiştirmektedir. Ancak araştırma sonuçlarına göre alternatif tıbbın hastalıkları iyileştirip sağlığı koruduğuna en çok inanan grup eczacılık mesleğine mensup kadınlardır. Bu durum bir çelişki gibi görülse de temelinde sağlığın metalaşması ve piyasa koşullarında alınıp satılan bir mal haline gelmesinin rolü büyüktür. Günümüzde ticari bir işletme şeklinde çalışan eczaneler alternatif tıp ürünlerinin en çok satıldığı yerlerdir. Bu yüzden olsa gerek, alternatif tıp ürünlerini satan eczacıların bu ürünlere olan inançları yüksektir. Ayrıca her ne kadar eczacılık, medikal alana ait bir meslek ise de, belki de hastalıkların tedavisinde farmakolojik ilaç terapisinin etkinlik derecesinin düşüklüğüne olan tanıklıkları (ilaç tüketicileriyle iletişime bağlı olarak), tıbbı ilaçlara olan inançlarında bir zayıflama, buna karşın bitkisel ya da diğer tamamlayıcı tıp ürünlerine dönük bakışlarında olumlu/iyimser bir perspektif geliştirmelerinde etkisi olabileceğini düşündürmektedir.

Konu yaş değişkeni açısından da anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre alternatif tıbbın hastalıkları iyileştirip sağlığı koruduğuna dair inanç yaş ilerledikçe azalmaktadır. Yaş ilerledikçe kronik hastalıkların artması bireyleri modern tıbbı daha bağımlı hale getirmektedir. Modern tıbbın ortalama yaşam süresini uzatmada ve bazı hastalıkları iyileştirmede göstermiş olduğu başarılar bireylerin modern tıbbı olan inancını ve bağımlılığını korumalarında etkili olmaya devam etmektedir. Günümüzde kalp-damar hastalıkları, kanser, kadınların biyolojik cinsiyetine bağlı sorunları ileri yaşlarda artmakta ve tıp dışı uygulamalar bu alanlarda modern tıp kadar gözle görülür ve hızlı ilerlemeler sağlayamamaktadır. Bunun sonucunda, ileri yaşlarda modern tıbbı olan bağımlılık ve inanç artmaktadır. Benzer bir durum farklı ülkelerde yapılan araştırmalarda da göze çarpmaktadır. Örneğin kimi sosyal araştırmacıların değişik bölgelerde yaptıkları araştırmalarda, özellikle, genç ve orta yaş dilimindeki orta sınıftan

gelen kadınların tıp kaynaklı olmayan bilgileri daha fazla kullandıkları ve geleneksel tedavi yöntemlerine daha sıcak yaklaştıkları bulgusuna ulaşılmıştır (Giddens, 2005:142; Hunt-Lightly, 2010:155; Keshed-Simchai, 2014:78).

5.3. Alternatif Tıp Bilgilerine Ulaşma Durumu ve Ulaşma Biçimi

Alternatif tıp günümüzde eskiye oranla daha dikkat çekmekte ve daha popüler olmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında modern tıbbın otoriter ve bedene müdahaleci yapısı, modern tıbbın ve ilaçların verdiği zararlar, sağlıklı olmanın kültürel anlamda ön plana çıkması ve bu konuda alternatif tıp uygulamalarının popüler olması ve alternatif tıbbın kapitalist ekonomik sistemin bir aracı haline gelmesi sayılabilir. Bütün bunların sonucunda alternatif tıp günümüzde eskiye nazaran daha çok ilgi çekmekte ve kullanılmaktadır.

Araştırmaya katılanların % 67,1'i alternatif tıbbın eskiye oranla daha fazla ilgisini çektiğini belirtmiştir. Alternatif tıba olan bu ilginin artış sebepleri; %36,8 ile kitle iletişim araçlarından yapılan yayınlar, %14,0 ile modern tıp ve ilaçların verdiği zararlar, %10,2 ile sağlıklı olmak konusunda daha iyi bir yol olduğunun düşünülmesi ve % 6,1 ile çevrede oluşan ilgidir. Alternatif tıba olan ilginin artmasındaki en temel sebep, kitle iletişim araçlarında yapılan yayınlar ve bu konuda oluşan bilgi düzeyinin artmasıdır. Yapılan yayınlar ve bilgi düzeyindeki artış alternatif tıba olan ilgiyi ve bu yöndeki endüstriyel ve ticari sektörlerde canlanma ve büyümeye de ivme kazandırmaktadır.

Alternatif tıba olan ilginin artmasında en temel nedenlerden biri kitle iletişim araçlarından yapılan yayınlardır. Sağlıklı olmanın kültürel bir değer haline geldiği günümüzde sağlıklı olmak ve sağlıklı kalmanın pek çok yolu vardır. Sağlık modern tıbbın tekelinden çıkarak kültürel hayatın bir parçası haline gelince, sosyal ve kültürel hayatın pek çok alanında dikkate değer ölçüde yer almaya başlamıştır. Özellikle son dönemlerde kitle iletişim araçlarından yapılan yayınlarda alternatif tıbbın çok fazla yer aldığı ve bu konuda özel programların yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda alternatif tıp bilgilerine ulaşmada birinci kaynak kitle iletişim araçları olmaktadır.

Kitle iletişim araçları içerisinde ise televizyon merkezi bir yer işgal etmektedir. Araştırmaya katılanların %46,1'i alternatif tıpla ilgili bilgileri televizyondan alırken, %32,3'ü internetten almaktadır. %10'luk bir kesim ise alternatif tıpla ilgili bilgileri kitap ve dergilerden almaktadır. Günümüzde kitle iletişim araçlarının etkinliği tartışılmaz bir konudur. Sağlık konusunda oldukça etkili olan bu araçlar, çoğu insanın hemen hemen ilk olarak

başvurduğu kaynak durumundadır. Bu durumun alternatif tıp bilgilerine erişimde de geçerli olduğu görülmektedir.

Alternatif tıpla ilgili bilgilere ulaşma yaşa bağlı olarak değişmektedir. En çok kullanılan kitle iletişim aracı olan televizyon yaş ilerledikçe artmaktadır. Bunun aksine internet kullanımı ise alt yaş dilimine doğru artış göstermektedir. Buna göre ileriki yaşlarda televizyon tercih edilirken, genç yaşlarda daha çok internet tercih edilmektedir. İnternetin son on/onbeş yılda daha çok yaygınlaştığı düşünüldüğünde, genç yaş gruplarını internetle olan aşinalığı ve interneti tercih etmeleri doğal karşılanmalıdır. İnterneti gençler kadar etkin kullanmayan daha ileriki yaş gruplarının ise ilk tercihi televizyon olmaktadır. Aynı durum alternatif tıpla ilgili bilgilere ulaşmada kitap ve dergilerin kullanımında da görülmektedir. Alternatif tıbbı ilgi duyanlar ve kullananlar arasında kitap ve dergilerin kullanımı yaş ilerledikçe artmaktadır.

5.4. Televizyonda Alternatif Tıp Programlarını İzleme Durumu

Günümüzde en yaygın olarak kullanılan kitle iletişim aracı televizyondur. Sağlıklı olmaya verilen değerin artması bu konunun televizyonlarda da sık sık işlenmesine ve bu konuda programlar yapılmasına neden olmaktadır. Bu programlar arasında en çok dikkat çekenler alternatif tıp konusunun işlendiği programlardır.

Alternatif tıpla ilgili bilgilere ulaşmada en çok kullanılan kitle iletişim aracı olan televizyonda alternatif tıp programlarını izleme oranları yüksektir. Araştırmaya katılanların % 71,6'sı televizyonda alternatif tıp programlarını izlediklerini belirtirken, %28,4'ü izlemediklerini belirtmiştir. Sağlıkla ilgili programların genellikle hafta içi ve sabah kuşağında yayınlanması ve araştırmaya katılan çalışan kadınların büyük çoğunluğunun bu saatler içinde çalıştığı göz önüne alındığında söz konusu oranların yüksek olduğu düşünülebilir. Ancak şu da bir gerçektir ki, araştırmaya katılanların büyük bir kısmı (%66.3) bu programları ancak fırsat buldukça izlediklerini belirtmişlerdir.

Televizyonda alternatif tıp programlarını izleme durumu yaşa bağlı olarak da değişmektedir. Alternatif tıpla ilgili bilgileri en çok televizyondan alan ileriki yaş grubunun televizyonda alternatif tıp programlarını izleme durumu doğal olarak diğer yaş gruplarına göre daha yüksektir.

Televizyonlarda yayınlanan alternatif tıp programlarında genellikle aynı kişiler konuk edilmektedir. Bu kişilerin biri hariç (Ender Saraç) diğerleri tıp eğitimi almamıştır. Oldukça popüler olan bu kişilerin televizyon yayınları dikkati çekmekte ve izleyicilerce tercih edilmektedir. Araştırmaya katılanlar da çok büyük fark gözetmeksizin bu kişilerin programlarını izlediklerini belirtmişlerdir.

5.5. Uygulanan Alternatif Tıp Yöntemleri ve Uygulamaları

Alternatif tıp günümüzde popüler hale gelip etkinliğini artırsa da modern tıba olan inanç yüksek düzeylerde. Çünkü alternatif tıp daha çok tamamlayıcı ve destekleyici olarak işlev görmektedir. Bu durum araştırmaya katılanlar arasında da görülmektedir. Hastalanınca hastaneye gitmeden alternatif tıpla iyileşme düşüncesi %67,4 oranında kabul görmezken, bu düşünce %32,6 oranında destek bulmuştur.

Hastalanınca hastaneye gitmeden alternatif tıpla iyileşme düşüncesi alternatif tıbbın iyileştirici gücüne olan inançla paralel olarak yaş ilerledikçe düşmektedir. Yaş ilerledikçe artan ve kronikleşen hastalıkların tedavisinde modern tıp daha etkin bir rol oynamaktadır. Genç yaşlardaki çalışan kadınlar ise modern tıp dışındaki uygulamalara daha açıktır.

Günümüzde alternatif tıp, sağlıklı olmak ve sağlığı korumakta önemli bir araç olarak sunulmaktadır. Modern tıbbın tamamlayıcısı olarak görülen alternatif tıp uygulamaları genel olarak sağlığı korumak için ve hastalık durumunda modern tıba destek olmak için kullanılmaktadır.

Araştırmaya katılan kadınların alternatif tıbbı en çok kullandıkları alan ise %25,0 ile hastalandıktan sonra “hastalığı tedavi edici” veya “destekleyici” uygulamalardır. Bunun yanında sağlıklı olmak (%21,1) ve hastalanmamak (%14,2) için de alternatif tıba başvurulmaktadır. Araştırmaya katılanların sadece %25,3’ü alternatif tıbbı kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Bu oran bize alternatif tıbbın yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

Dünya üzerinde uygulanan pek çok alternatif tıp yöntemi vardır. Bunlar kültürden kültüre farklılık gösterse de alternatif tıpta en çok bitkiler ve bitkilerin iyileştirici gücü kullanılmaktadır. Bunun yanında bedene yönelik bazı uygulamalar en çok kullanılan yöntemlerin başında gelir. Araştırmaya katılanların en çok uyguladıkları alternatif tıp yöntemi bitkilerdir. Genellikle bitkileri kullanarak evde yapılan içecekler ve uygulamalar daha çok tercih edilmektedir. Daha ucuz, pratik ve zahmetsiz olarak yapılan bu uygulamalar hemen herkesin ulaşabileceği ve yapabileceği tariflerdir ve en çok kullanılan alternatif tıp uygulaması olarak dikkat çekmektedir.

Özellikle son yıllarda alternatif tıp ve alternatif tıp uygulamaları ile ilgili televizyon programları oldukça artmıştır. Dikkat çeken ve izlenen bu programlarda genellikle sağlıklı olmak ve sağlığı korumak adına pek çok öneri ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeler genel anlamda bitkilerin faydaları, hangi hastalıklara iyi geldiği ve bitkilerden oluşan çeşitli karışımlar ve bu karışımların nerelerde kullanılacağına ilişkindir. Oldukça ilgi çeken bu programlar ve programlarda anlatılanlar doğal hayata ve

bitkilere olan talebi de artırmıştır. Pek çok kadın sağlıktan güzelliğe, beden bakımından zayıflamaya kadar geniş bir alanda bilgi ve çeşitli öneriler sunan bu programlarda tarif edilen uygulamaları merakla takip etmekte ve uygulamaktadır

Araştırmaya katılanların %57,3'ü televizyonlarda tarif edilen bitkisel içerikli öneri ve uygulamaları uygularken, %42,7'si uygulamadığını belirtmiştir. Uygulayanlar ise %1,1 ile “her zaman”, %31,8 ile “arada sırada” ve %24,4 ile “çok nadir” olarak uyguladıklarını belirtmiştir. Çalışan kadınların gerek televizyon izleme fırsatları gerekse de buralarda tarif edilen uygulamalar için zaman kısıtlılığı göz önüne alındığında televizyonda tarif edilen bitkisel içerikli önerileri dikkate aldığı söylenebilir.

Gittikçe dikkat çeken bir alan olan alternatif tıp bir yandan insanlara sağlıklı olmanın farklı yollarını sunarken bir yandan da pazar payını genişletmektedir. Bitkisel içerikli ürünler/ilaçlar ve çeşitli uygulamalar insanlara sağlıklı olmanın yanında ideal bir beden ve güzellikte vadetmektedir. Kullanılan alternatif tıp ürünlerinin ise, daha çok cilt ve vücut bakımı ve zayıflamak amaçlı ilaçlar olduğu görülmektedir. Hastalığı tedavi edici olmaktan ziyade destekleyici ve tamamlayıcı nitelikte olması alternatif tıbbın doğasına uygun görülmektedir. Beden kontrolü ve bedene yönelik tüketim söz konusu olduğunda alternatif tıbbın da ekonomik sistem içinde yerini aldığı görülmektedir.

Sonuç

Alternatif tıp; resmi sağlık sektörünün dışında kalan tüm sağlık hizmetlerini kapsayan, modern tıbbın dışında hareket ederek iyileştirici bir güce sahip olduğunu iddia eden uygulamalar bütünüdür. Alternatif tıp sağlık sistemi içinde kendini daha çok “tamamlayıcı” olarak tanımlamakta ve yeni alternatif tedavi yaklaşımları sunmaktadır. Alternatif tıp uygulamaları günümüzde oldukça rağbet gören popüler uygulamalar olarak dikkat çekmektedir. Modern tıbbın hastalığa radikal, müdahaleci yapısı ve bazen elde ettiği olumsuz sonuçlar pek çok insanın alternatif tıbbı yönelmesine yol açmıştır. Bu yüzden alternatif tıp, uygulamalarındaki çeşitliliği ile çok geniş bir kesime hitap edebilmektedir. Özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla etki alanını artırmakta ve kendi pazarını oluşturarak sağlık sektörü içinde her geçen gün daha da büyümektedir.

Nitekim son yıllarda gerek ülkemizde gerekse tüm dünyada alternatif tıp, giderek popüler hale gelmekte ve medyada daha fazla yer bulmaktadır. Dahası, alternatif tıp yöntemlerinin, uygulamalarının tanıtımını-ticaretini yapan gazeteler, dergiler ve özel televizyon kanalları açılmaktadır. Bu sayede daha fazla insan sağlık ve hastalık konusunda bilgi sahibi olmakta ve bilinçlenmektedir. Kuşkusuz geleneksel ya da alternatif tıbbı yönelimin

altında daha önce de dile getirildiği gibi modern tıbbı ve onun tedavi yöntemlerine olan inancın azalması yatmaktadır. İnsanlar modern tıp uygulamalarından sonuç alamadıkları durumlarda başka yollar, yöntemler ve kadim tecrübelerle yönelmekte, bu da alternatif tıp adı verilen yeni bir sektörün, ticari düzenlemeler ağının oluşmasına neden olmaktadır. Günümüzde gerek alternatif tıbbın kendi gücü gerekse de medyada çok fazla yer bulmasının etkisiyle sağlık/hastalık konusunun toplumsallaştığı, giderek popüler bir boyut kazandığı, sadece hastalıkların tedavisinde değil sağlıklı olma/kalma ya da hastalanmadan önce koruyucu amaçla geleneksel yöntemlere büyük bir ilgi ve yönelimi söz konusudur. Bu yöntemler arasında bitkilerle tedavi (fitoterapi), aromaterapi, müzikle tedavi, akupunktur, biyoenerji uygulamaları, refleksoloji, yoga, ayurveda, herbalizm, hipertermi, hacamat, sülük tedavisi, homeopati, osteopati, masaj, diyet takviyeleri, reiki, manyetik terapi, ozon terapisi, ışık terapisi, nöral terapi, hipnoz, buğday sırası, ses enerjisi terapisi vb. çok sayıda alternatif tedavi yöntemleri, her geçen gün yaygınlaşmakta ve giderek başlı başına bağımsız birer tedavi tekniği/yöntemi haline gelmektedirler. Bununla birlikte yeni medikal kurulumalara gidilmekte, bu yöntemleri kullananlar muayenehane, ofis, klinik vs. açmak suretiyle söz konusu geleneksel usulleri örgütlü bir çatı altında icra etmektedirler.

Günümüzde sağlıklı olma ya da hastalıktan kurtulma yönünde toplumda çok belirgin bir ilgi ve hassasiyet oluşmuş durumdadır. Bu hassasiyeti TV ve gazetelerdeki sağlık programlarına/haberlerine gösterilen yüksek ilgiden çıkarsayabildiğimiz gibi, tıp endüstrisinde gözlenen baş döndürücü rakamlardan da bunu anlayabilmekteyiz. Kuşkusuz, sözü edilen bu farazi bilgi ve gözlemlerin ne ölçüde bir gerçekliğe tekabül ettiği, bu ilginin sahici mi yoksa bir yanılsamadan mı ibaret olduğu hususu önemini korumaktadır.

Toplumsal düzlemde dikkati çeken söz konusu geleneksel usul ve tedavilere dönük farkındalığın, ampirik düzlemde sağlamasını yapmaya çalıştığımız bu araştırmada, gözlemsel ve teorik bulgulara paralel giden bir ilgi ve yönelim patlamasının mevcut olduğu görülmüştür. Örneklem grubunu oluşturan çalışan kadınların modern tıbbın yanı sıra alternatif yöntemlere de açık oldukları, bu konuda bir çekince taşımadıkları hatta yer yer geleneksel usullerin modern tıbbı göre daha tercih edilebilir bir nitelik taşıdığını ifade ettikleri görülmüştür.

Görüşülen kadınların büyük bir kısmı alternatif tıbbı modern tıbbın tamamlayıcısı olarak görmekte ve modern tedavi yollarının tükendiği durumlarda ya da bu tedavi sürecini kısaltmak ya da hızlandırmak için kullanmaktadırlar. Yine yarıdan fazla bir nüfus, sağlıklı olma ve hastalıkların iyileştirilmesinde alternatif tıbbı büyük bir inanç duymaktadır. Alternatif tıp uygulamalarına olan ilgi, daha çok kitle iletişim araçları yoluyla

gerçekleşmekte ve bunda televizyon ve son yıllarda internetin çok büyük bir rolü bulunmaktadır. Çalışan kadınların dörtte üçe yakın bir kısmı televizyonda alternatif tıp programlarını severek izlediklerini beyan etmektedirler. Yine çalışan kadınların önemli bir yüzdesi, sadece alternatif tıp yöntemlerini kullanmak suretiyle hastalıkları iyileştirme yönelimi içinde oldukları görülmüştür. Görüşülen kadınların en fazla ilgi gösterdikleri geleneksel usullerin, bitkilerle terapi olduğu, bitki kürleri ve bazı bitki çaylarından oluşan karışımları kullanarak, masaj teknikleri, refleksoloji, ozon terapisi ve sülük tedavisi gibi geleneksel usullere başvurmak suretiyle hastalıkların önünü almaya çalıştıkları dikkati çekmektedir. Yine zayıflamak, cilt ve vücut bakımı, zinde olmak, halsizlik ve yorgunluğu gidermek, hastalanmamak, vücut direncini korumak vs. gibi nedenlerle alternatif tıp usullerine başvurulmaktadır.

Kadınların sağlık ve beden konularına ilgileri bir yandan daha sağlıklı olmak istemelerinden bir yandan da sağlıklı ve aynı zamanda güzel görünmeye dönük ilgilerinden kaynaklanmaktadır. Kadınlar arasında görülen bu eğilim kadınların ekonomik özgürlüğe sahip olmasıyla ilgili olduğu kadar, sağlıklı olma ve bedene yönelik ilginin küresel ölçekte artmasıyla da yakından ilişkilidir. Orta sınıf çalışan kadınların sağlık bilincinin artması, sağlığın toplumsallaşarak geniş sosyal kesimlerin katılımına açılması, sağlık tüketicilerinin oransal ağırlığının büyümesi vs. sonuçta toplumun medikalizasyonu olarak nitelendirilebilecek bir süreci beraberinde getirmektedir.

Özet olarak, araştırma bulguları, toplumda sağlık ve hastalığa dair yoğun bir bilgilenme ve bilinçlenme yöneliminin olduğu, televizyon ve internetin bunda büyük pay sahibi olduğu ve daha sağlıklı ve kaliteli bir yaşam için insanların sağlıklarına daha fazla harcama ve özen gösterme eğilimi içerisinde olduklarını ortaya koymaktadır. Hatta daha önceki dönemlerle kıyaslandığında sağlık ve hastalığa dair farkındalığın toplumun farklı tabakalarında benzer ölçülerde bir karşılık bulduğu, bir bakıma toplumun medikalizasyonu olarak nitelendirilebilecek bir sürecin yaşanmakta olduğu söylenebilir. Bunu sağlık harcamalarından, hastane ve alternatif tıp ürünleri satan mağazalardan, televizyonlarda yapılan programlardan ve reklamlardan çıkartmak mümkün olduğu gibi yaptığımız amprik araştırmanın bulguları da bu sonucu doğrular niteliktedir.

Kaynakça

Adak, Nurşen. (2002), Sağlık Sosyolojisi. Kadın ve Kentleşme, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Baer,Hans,A. (2010), “Complementary and Alternative Medicine: Processes of Legimation, Professionalization and Cooption”, Medical Sociology (Edited: William C. Coockerman) Wiley-Blackwell.

Bury, Michael (1997), Health and Illness in a Changing Society, London, Routledge.

Capra, Fitjof (1992), Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (Çeviren: M. Armağan), İstanbul, İnsan Yayınları.

Cirhinlioğlu, Zafer (2001), Sağlık Sosyolojisi, İstanbul, Nobel Yayın Dağıtım.

Clarke, D.B., Doel, M. A., Segrott J. (2004), “No alternative? Theregulation and professionalization of complementary and alternative medicine in the United Kingdom”, Health&Place 10 (2004) 329–338.

Giddens, Anthony. (2005), Sosyoloji (Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi.

Hunt, S - Lightly, N. (2010), “‘Tamamlayıcı’ Tıp Sosyolojisi: Alternatif Tıp Sağlıklı Bir Alternatif mi Sunuyor”, Sosyoloji Başlangıç Okumaları (Editör: Anthony Giddens), (Çeviren: Günseli Atalar), Ankara: Say Yayınları.

Kelner, M.,Wellman B., Welsh S., Boon H. (2006), “How far can complementary and alternative medicinego? The case of chiropractic and homeopathy” SocialScience&Medicine 63 (2006), 2617–2627.

Keshet, Yael, Simchai, Dalit (2014), “The ‘genderpuzzle’ of alternative medicine and holistic spirituality: A literature review”, Social Science&Medicine 113 (2014) 77-86.

Kızılcelik, Sezgin (1995), “Postmodernizm ve Alternatif Tıp I”, Birikim Dergisi, Sayı:80, ss:38-47.

Kızılcelik, Sezgin (1996), “Geleneksel İyileştirici’ler Üzerine Bir Araştırma”, Birikim Dergisi, Sayı:83, ss:76-83.

Mechanic, David (1978), Medical Sociology, New York, The Free Pres.

Özsan, Gül. (2001), “Geleneksel ve Modern Tıp Üzerine”, Toplumbilim, Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı, Sayı:13

Pedersen, Inge K. (2013), “ ‘It can do noharm’: Body maintenance and modification in alternative medicine acknowledged as a non risk health regimen”, Social Science&Medicine 90 (2013) 56- 62.

Porter, Ray, Vigarello, Georges. (2008), “Beden, Sağlık ve Hastalıklar”, Bedenin Tarihi 1 Rönesans’tan Aydınlanma’ya (Hazırlayanlar: Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello) (Çeviren: Saadet Özen), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sandoz, Thomas. (2010), Alternatif Tıp Tarihi, (Çeviren: Çağrı Eroğlu), Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Sencer, Muzaffer. (1989), Toplumbilimlerinde Yöntem, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Sezgin, Deniz (2011), Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Spector, E. Rachel. (2004), Cultural Diversity in Health and Illness, Sixth Edition, New Jersey: Pearson PrenticeHall.

Stanway, Andrew (1992), Alternatif Tıp El Kitabı (Çeviren: A. Aker- A. Kut-A.Okçu), İstanbul: İnsan Yayınları.

Türkdoğan, Orhan (1991), Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi, İstanbul: MEB Yayınları.

Turner, Bryan, S. (2011), Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi (Çeviren: Ümit Tatlıcan), Bursa, Sentez Yayıncılık.